

BOSQLANG'ICH SINFLARDA TO'G'RI TALAFFUZ KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRUVCHI O'QUV TOPSHIRIQLARI

*Atamurodova Gulnora Shermurodovna,
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti mustaqil
tadqiqotchisi*

Annotatsiya. Maqolada bosqlang'ich sinf o'quvchilariga unli tovusqlar talaffuzini o'rgatish bilan bog'liq muammolar va ularning yechimiga doir taklif va mulohazalar bayon qilingan. Shuningdek, ona tili va o'qish savodxonligi mashg'ulotlarida matndagi so'zlar asosida to'g'ri talaffuzga o'rgatish masalasi ham tadqiq etilishiga oid gipotезalar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: tovush, talaffuz, mashq, bosqlang'ich ta'lim, talaffuz shakli, namuna, to'g'ri talaffuz, ona tili, o'qish savodxonligi

УЧЕБНЫЕ ЗАДАНИЯ, РАЗВИВАЮЩИЕ НАВЫКИ ПРАВИЛЬНОГО ПРОИЗНОШЕНИЯ В НАЧАЛНЫХ КЛАССАХ

*Атамуродова Гулнара Шермуродовна,
независимый исследователь Ташкентского государственного университета
узбекского языка и литературы имени Алишера Навои*

Аннотация. В статье изложены проблемы, связанные с обучением младших школьников произношению гласных звуков, а также предложения и соображения по их решению. Выдвигались также гипотезы о том, что на занятиях по родному языку и грамотности чтения также исследуется вопрос обучения правильному произношению на основе слов в тексте.

Ключевые слова: звук, произношение, упражнение, начальное образование, форма произношения, образец, правильное произношение, родной язык, грамотность чтения

EDUCATIONAL TASKS THAT DEVELOP THE SKILLS OF CORRECT PRONUNCIATION IN ELEMENTARY GRADES

*Atamurodova Gulnara Shermurodovna,
independent researcher at Tashkent State University of Uzbek Language and Literature
named after Alisher Navoi*

Annotation. The article describes the problems associated with teaching younger schoolchildren the pronunciation of vowel sounds, as well as suggestions and considerations for their solution. It has also been hypothesized that classes on native language and reading literacy also explore the issue of teaching correct pronunciation based on words in the text.

Keywords: sound, pronunciation, exercise, primary education, pronunciation form, pattern, correct pronunciation, native language, reading literacy

Kirish. Bosqlang'ich sinflarda o'quvchilar ona tilida zarur nutqiy ko'nikmalarni egallay bosqalaydi, biroq mazkur bosqichda maktablarda talaffuz mashqlari ustida isqlashga e'tibor qaratilmaydi. Natijada yuqori sinflarga kelganda ham o'quvchilar o'z ona tilidagi ayrim tovush va so'zlarni to'g'ri talaffuz qila olmaydi. Bu, albatta, imloga ham o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Adabiyotlar taqlili va metodologiya. Bosqlang'ich ta'limda adabiy talaffuzga o'rgatish, keying sinf va bosqicqlardagiga qaraganda samaraliroq bo'ladi. Ravon va ta'sirchan nutq uchun o'quvchida zarur so'z boyligi bo'lishi kerak. G'.Hamroyev ta'kidlagani kabi "Uzluksiz ravishda turli ibratli matnlarni yodlatish orqali so'z boyligini oshirib borish zarur." [1;B.54-55.]

O'quvchilarda nutq so'zlash ko'nikmasi shakllanishi uchun ularda zarur so'z boyligi bo'lishi

zarur, qolaversa, mashq jarayoni ham to'g'ri tashkil etilgan bo'lishi kerak. O'. Usmonova bu masalani hal qilishdagi qiyinchiliklarga shevalarni sabab qilib ko'rsatadi[2;B.42.]. Tadqiqotchi talaffuz masalasi o'zbek tilida o'rganilmasdan kelinayotganligini ta'kidlaydi va bu borada o'z ishida adabiy talaffuz me'yorlarini belgilash isqlariga birinchi bo'lib qo'lgan olim F.K.Kamolov hamda professor S.I.Ibrohimovlarning qimmatli fikrlariga tayanadi. G'.Hamroevning ta'kidlashiga ko'ra, «ona tili» darsliklarida to'g'ri talaffuz va imlo me'yorlarini ko'nikma sifatida shakllantirish borasida ko'plab mashqlar, turli tushuntirishlar beriladi. Ammo nutqiy faoliyat davomida ayrim nutq tovusqlarining adabiy talaffuzi va imlosini o'quvchiga o'rgatish qator qiyinchiliklarni keltirib chiqaraveradi[1;B.52-53.]

Bu borada H.Ne'matovning quyidagi fikrlari hozir ham ona tili ta'limi uchun ahamiyatli: “Asrlar davomida insoniyat tomonidan to'plangan barcha til ilmini o'rta maktab o'quvchisiga o'rgatishning iloji va zarurati yo'q. Demak, ona tilidan eng zarur bilimlarni tanlash asosiy masalalardan biridir.

Ona tilidan bilimlarni tanlashning bosh mezonini uning foydalilik va amalda qo'llanila olish darajasidir. Biz ona tilidan foydali bilimlar deb bolalarning savodli yozish, ijodiy fikrlash, fikr mahsulini nutq sharoitiga mos ravishda og'zaki va yozma shakllarda to'g'ri, ravon ifodalash ko'nikmalarini shakllantirish uchun xizmat qiladigan, uni yuksak insoniy fazilatlar ruhida tarbiyalash va rivojlantirishni ta'minlaydigan bilimlarni tushunamiz”. [3;B.13-16.]

Muhokama. Ona tili ta'limida, xususan, to'g'ri talaffuz o'qitishda adabiy til to'g'ri talaffuziga sheva to'g'ri talaffuzsining ta'siri masalasi hal etilishi zarur bo'lgan asosiy muammo sifatida turibdi. Mahalliy tilda unlining 9 xil talaffuz varianti mavjud. Ona tili o'qituvchilarining aksariyati buni farqlamaydi. Aslida o'qituvchi qat'iy tarzda adabiy tilda dars o'tishi lozim. Darsliklarda bu jihat e'tiborga olinishi kerak.

“Ona tili” darsliklarida [i] unlisining talaffuzi va imlosiga doir muhim ma'lumotlar berilgan bo'lsa-da, to'g'ri talaffuz o'qitish jarayonida ayrim munozaralar paydo bo'lmoqda. O'zbek tilida [i] rus tilidagi kabi talaffuz qilinmaydi. Shu o'rinda tovusqlarni ifoda etuvchi harflarning talaffuzi va nomlanishini o'zaro farqlash lozim. Jumladan, [o'] va [u] unllarini o'qitishda ham muammolar mavjud.

1-mashq. Bosqlang'ich sinflarda unli tovusqlarni to'g'ri talaffuz qilish mashqi. Har bir so'z ishtirokida gaplar tuzing.

Bosqlang'ich sinf dastur va darsliklarida to'g'ri talaffuzga doir o'quv materiallari mazmuni taqlil qilinganda quyidagilar ma'lum bo'ldi:

1-sinfda “Tovusqlar va harflar” mavzusi berilgan bo'lib, unga jami 28 soat vaqt ajratilgan. Chunonchi:

Tovusqlar va harflar. Unli tovusqlar va harflar; a va o, i va u, o va o' unllarning talaffuzi va imlosi. Undosh tovusqlar va ularni ifodalovchi harflar. Ayrim undosh tovusqlarning talaffuzi va imlosi (d-t, b-p, z-s undosqlarining talaffuzi va imlosi), so'z oxirida, talaffuzda tushib qoladigan d, t undosqlari. Harf birikmalari: sh, ch, ng. Alifbo: Harflarning nomi. Harflarning bosh va kichik shakllari. So'zlarni alifbo tartibida yozish. Alifboning ahamiyati.

Tutuq belgisi ('), uni so'z tarkibida to'g'ri shakllantirish. Tutuq belgisining so'zdagi vazifasi: o'zidan oldingi unlining cho'ziq aytilishiga, oldingi bo'g'inni keyingi bo'g'indan ajratib talaffuz qilinishiga xizmat qilishi, so'z ma'nolarini farqlashi.

Bo'g'in. So'zlarni bo'g'inga bo'lish. Bo'g'in ko'chirilishi, bir unlidan iborat bo'g'inli so'zlarning bo'g'inlab ko'chirilishi, tutuq belgili so'zlarni, ketma – ket kelgan bir xil undosqli so'zlarni bir yo'ldan keyingi yo'lga bo'g'inlab ko'chirish. Harf birikmasi (sh, ch, ng) qatnashgan so'zlarning bir yo'ldan ikkinchi yo'lga ko'chirilishi kabilar berilgan.

2-sinfda birinchi sinfda o'tilganlar yuzasidan (6 soat) takrorlashdan so'ng to'g'ri talaffuzga 50 soat vaqt ajratilib, unda quyidagi mavzular qamrab olingan:

Unli va undosh tovusqlar, ularning bir-biridan farqi. Tovusqlarni harflar bilan belgilash.

Unli tovusqlar va harflar. O'zbek tilidagi olti unli tovushning olti unli harf bilan belgilash. [a] va [o], [u] va [i], [e], [o'] unli tovusqlarining talaffuzi va undosh tovusqlar portlovchi f va p, h va x hamda harf birikmasi bilan ifodalangan ng tovushining talaffuzi va imlosi. Tutuq belgisi (') va uning isqlatilishi, tutuq belgisining so'zdaigi vazifasi kabilar.

“Bo'g'in” mavzusiga doir quyidagi ma'lumotlar berilgan. So'zning oldingi satrga sig'may qolgan qismini keyingi satrga bo'g'inlab ko'chirish. So'zda nechta unli tovush bo'lsa, shuncha bo'g'in bo'lishi. Bo'g'in tarkibi unli tovushdan, bir unli va bir undosh tovushdan, bir unli va bir necha undosh tovushdan tuzilishi kabilar.

“Bo'g'in ko'chirish”ga alohida e'tibor berilgan. So'zning bir yo'ldan keyingi yo'lga bo'g'inlab ko'chirilishi. Bo'g'in hosil qilgan bir unli harfni oldingi yo'lda qoldirib yoki keyingi yo'lga ko'chirib bo'lmasligi. Bir bo'g'inli so'zlar, (ona, ahil, o'rik, elak kabi ikki bo'g'inli so'zlarning ko'chirish uchun bo'linmasligi. Tutuq belgisi qo'yib yoziladigan so'zlarni bo'g'in ko'chirish uchun bo'linishi, tutuq belgisining oldingi bo'g'inda qoldirilishi (va'-da, mash'-al, ta'-lim). Harf birikmali so'zlarning bo'g'inlab ko'chirilishi (si-ngil, ko'-ngil, tong-gi kabi) yonma-yon kelgan bir xil undosqli so'zlarning bo'g'inlab ko'chirilishi (ik-ki, kat-ta, is-siq kabi) Jarangli va jarangsiz undosh tovusqlar, ularning imlosi, bunday so'zlarning yozilishini so'z oxiriga unli tovush qo'shib aytib tekshirish: (maktabim – maktab, kitobim-kitob, maqsadim – maqsad, umidim – umid kabi) Aytilishda tushib qoladigan undosqlar. (Farzand, daraxt, do'st kabi) ularning imlosiga doir o'quv materiallari o'rin olgan.

3-sinfda to'g'ri talaffuzga doir o'quv materiallariga kamroq soat ajratilganligini ko'rish mumkin. Masalan: Tovusqlar va harflar. Unli va undosh tovusqlar va harflar. Bo'g'in, so'zlarni bo'g'inlarga bo'lish va bo'g'inlarga bo'lib ko'chirish qoidalari. So'zlarni bo'g'in, tovush va tovush – harf jihatdan taqlil qilish; Tutuq belgisi va uning isqlatilishi. sh, ch, ng harf birikmalari, ketma-ket kelgan bir xil undosqli so'zlar va ularning imlosi. So'z oxirida kelgan, jarangli, jarangsiz jufti bor undosqlar imlosidan iborat.

4-sinfda ham to'g'ri talaffuzga doir o'quv materiallarini o'qitishga 10 soat vaqt ajratilgan bo'lib, ular quyidagi mazmunda:

Unli va undosh tovusqlar, ularning harfiy ifodasi; talaffuzi va yozilishi farq qiladigan unli tovusqli so'zlarning talaffuzi va imlosi; jarangli va jarangsiz undosqlarning talaffuzi va imlosi; bir xil qo'sh undosqli so'zlar va ularning imlosi; so'z oxirida qator kelgan undosqli so'zlar va ularning imlosi, x-h tovusqli so'zlar va ularning imlosi, tutuq belgili so'zlarning talaffuzi va imlosi kabilar.

Tutuq belgisidan foydalanish bo'yicha tavsiyani quyidagicha taqdim qilish mumkin:

Bu sinfda ham “Bo'g'in” mavzusiga 2 soat ajratilgan. So'zlarni bo'g'inlarga bo'lish; unli tovusqlarning bo'g'in hosil qilishi; so'zlarni bir satrdan ikkinchi satrga bo'g'inlab ko'chirish; so'zlarni bo'g'in, tovush va harf jihatdan taqlil qilish, shuningdek, so'zlarni alifbo tartibida qayta tuzish, alifboning ahamiyati haqidagi ma'lumotlar qamrab olingan.

Natijalar. Bosqlang'ich sinf dastur va darsliklari taqlil qilinganda ularda ham maxsus talaffuz mashqlari yo'qligi ma'lum bo'ldi. Vaholanki, o'quvchining nutq apparati shakllanayotgan bu davrda talaffuzi qiyin nutq tovusqlari ustida takrorga asoslangan fonetik mashqlarni muntazam o'tkazib borish lozim.

Kichik irmoq kecha-kunduz tinmay mehnat qildi, xarsangtoshning bir yonini yemirib, yana yo'lga tushdi. U yo'l-yo'lakay dov-daraxtlar bilan do'stlashdi. Daraxtlar tomirlari bilan irmoq suvining yer ostiga singib ketishga yo'l qo'yishmadi. Yaproqlari esa quyosh nurini to'sib, suvni bug'lanishdan saqladi. Kichik irmoq ham yashil do'stlarini qondirib sug'ordi.

Topshiriq. Savollarga javob berish orqali o'quvchining matnni tushnganlik darajasini bilib olish mumkin:

1. Katta irmoq nima uchun tez oqa oldi?
2. Daraxtlar nima maqsadda katta irmoq yo'lga peshvoz chiqdi?
3. Katta irmoq nima uchun daraxtlardan qochdi?

4. Katta irmoq qanday halokatga uchradi?
5. Kichik irmoqqa daraxtlar qanday yordam ko'rsatdi?
6. Bunday hodisalar tabiatda rostdan ham sodir bo'lishi mumkinmi? Agar mumkin bo'lsa, qanday sodir bo'ladi?

Quyidagi topshiriq o'quvchining tafakkurini o'stirishga, ma'qul variantni to'g'ri tanlashga o'rgatadi:

Matn asosida berilgan topshiriqlarni bajaring. Mevali daraxtlar uning yo'liga peshvoz chiqibdi. Mazkur gap mazmuniga o'xshash javoblarni aniqlang.

- A. Mevali daraxtlar unga norozilik bildiribdi.
- B. Mevali daraxtlar uni qarshi olibdi.
- D. Mevali daraxtlar uni yoqtirishmabdi.
- E. Mevali daraxtlar uni kutib olibdi.

To'g'ri talaffuzga doir o'quv materiallarning asosini tashkil etuvchi mashq va topshiriqlar didaktik, metodik jihatdan taqlilga tortilib, ularni takomillashtirish zarurati mavjudligi ko'rsatildi, kerakli o'rinlarda tavsiyalar berildi. Ona tili mashg'ulotlarida hozirgacha foydalanilgan va foydalanilayotgan o'quv materiallarining berilishi, ularning tadrijiy taraqqiyoti tarixiy aspektda tekshirib ko'rildi.

I. Azimova, K. Mavlonova va Sh. Tursunovlar tomonidan tuzilgan 3-sinflar uchun "Ona tili va o'qish savodxonligi" darsligiga o'qituvchilar uchun metodik qo'llanma ham tayyorlagan. Unda darslik tarkibidagi o'quv topshiriqlari bilan qanday isqlash kerakligi ko'rsatib berilgan:

Yangi 1-2-sinflar uchun "Ona tili va o'qish savodxonligi" darsligida ham o'zbek tili to'vusqlarini talaffuz qilishga o'rgatuvchi mashqlar mavjud emas. Darslik asosan matn ustida isqlashga, savollarga javob berishga mo'ljallangan.

Xulosa. Bosqlang'ich ta'limning 1-4-sinflar uchun "Ona tili va o'qish savodxonligi" darsliklari asosida mashg'ulotlar olib borilganda to'vusqlar talaffuzi bilan bog'liq mashq va topshiriqlar ustida ham tizimli isqlash lozim. Zero, o'quvchi o'z ona tili to'vusqlarini to'g'ri ayta olmasa, uning nutqida ta'sirchanlik bo'lmaydi, qolaversa, tilning morfemik tarkibiga ham bu noto'g'ri talaffuz salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. O'quvchi matn ustida isqlar ekan unga talaffuzi qiyin so'zlar va to'vusqlar bilan isqlash topshiriqlari ham berib borilishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati. СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ (References):

1. G'.Xamroev Ona tili ўқитишнинг самарали усуллари. Metodik қўлланма. – Тошкент. Баёз. 2018. 197 б.
2. Azimova I., Mavlonova K., Sh. Tursunov Ona tili va o'qish savodxonligi 3-sinf darsligiga O'qituvchilar uchun metodik qo'llanma. –T.: 2022.
3. Ona tili va o'qish savodxonligi 3-sinflar uchun darslik. Respublika ta'lim markazi. Tuzuvchilar Iroda Azimova, Klaraxon Mavlonova, Sa'dullo Quronov, Shokir Tursun, Zeboxon Ro'zmetova –Toshkent. 2022. 43-b.
4. Ona tili va o'qish savodxonligi 3-sinflar uchun darslik. Respublika ta'lim markazi. Tuzuvchilar Iroda Azimova, Klaraxon Mavlonova, Sa'dullo Quronov, Shokir Tursun, Zeboxon Ro'zmetova –Toshkent. 2022. 144 b.
5. Ona tili va o'qish savodxonligi 1 Metodik qo'llanma [Matn]: o'qituvchilari uchun metodik qo'llanma / I. A. Azimova [va boshq.]. – Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2021. – 128 b. na tili va o'qish savodxonligi [Matn]: 1-sinf uchun mashq daftari / I. Azimova [va boshq.]. – Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2021. – 72 b.
6. Усмонова Ў. Талаффуз маданияти. –Т.: Фан, 1976. – 3-б.